

17. Roman Jakobson'da dilin işlevleri ve işleyiş mekanizması

Svitlana NESTEROVA COŞKUN¹

APA: Nesterova Coşkun, S. (2023). Roman Jakobson'da dilin işlevleri ve işleyiş mekanizması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 326-339. DOI: 10.29000/rumelide.1372353.

Öz

Bu çalışma Roman Jakobson'un dilin işlevleri ve işleyiş prensipleri konusundaki fikirlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Jakobson'da dil işlevleri, sözcenin iletim sürecinde dilin aktarım ve etki potansiyelini açıklayan bir kuramdır. Bu kuram dilin ve onun farklı birimlerinin işleyişinin analizinin yanı sıra, sözel söylem ve yazlı metin üretimi prensiplerini araştırır. Poetik dilin imkanını araştırmak üzere yola çıkan Jakobson, dili iki farklı perspektifle ele alır. Dili bir süreç olarak inceleyen Jakobson, bir yandan sözel etkinliğin zorunlu unsurlarını ve bunlara bağlı olan altı temel dil işlevini tespit eder. Diğer yandan, sözceyi bir yapı olarak ele alan düşünür, dilsel birimler arasındaki ilişkileri düzenleyen ilkeleri belirlemeye çalışır. Bu doğrultuda Jakobson, sözceyi oluşturma sürecinde benzerlik ve bitişiklik ilkelerine dayanan seçme ve birleştirme işlemlerinin etkili olduğunu ortaya koyar. Böylece Jakobson dilin çeşitli kullanım maksatları ile içsel süreçlerini hesaba katan bütünsel bir dil anlayışı geliştirir. Araştırmamızda öncelikle dilin Göndergesel, Duygusal, Poetik, Çağrı, Kanal Teyidi ve Metadil İşlevlerinin özellikleri, bağlı oldukları etkenler ve bunların gerçekleşmesini sağlayan dilsel araçlar analiz edilmiş ve güncel örneklerle desteklenmiştir. Ardından dilsel ifadenin şekillenmesinde etkili olduğu iddia edilen seçme ve birleştirme işlemleri yapısalci kuram bağlamında değerlendirilmiştir. Özellikle "bitişiklik" kavramı üzerinde gerçekleştirdiğimiz analiz, bitişikliğin dilin sembolik parametresi ile dünyanın olgusal parametresi arasında korelasyonu sağlayarak, geçerli bağlamın oluşturulmasına hizmet ettiğini göstermiştir. Çalışmamız, Jakobson'un dil işlevleri kuramının dilin ve genel olarak insan varlığının anlaşılmasına katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Roman Jakobson, dil işlevleri, poetik işlev, seçme, birleştirme, bitişiklik

Roman Jakobson's functions and mechanics of language

Abstract

This study aims to examine Roman Jakobson's views on the functions and principles of the language. Jakobson's language functions is a theory that explains the potential and effectiveness of language in the process of conveying an utterance. This theory explores the functioning of the language as a whole and its individual units, as well as the principles of the formation of a verbal utterance and written text. Having set out to investigate the properties of poetic language, Jakobson considers language from two different points of view. On the one hand, considering language as a process, Jakobson singles out the essential elements of speech activity and six basic language functions that depend on them. On the other hand, he considers the statement as a structure and tries to determine the principles governing the relationship between its elements. Jakobson states that the processes of selection and combination based on the principles of similarity and contiguity are responsible for the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü (Bartın, Türkiye), svitlanane@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4128-708X [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 26.08.2023-kabul tarihi: 20.10.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1372353]

formation of an utterance. In our study, first of all, we analyzed the features of the The Referential, Emotive, Conative, Phatic, Metalingual and the Poetic Function functions of the language, as well as the factors on which they depend, and the linguistic means by which they are implemented. Then, in the context of structuralist theory, we examined the processes of selection and combination that form a linguistic expression. As the analysis of the concept of contiguity has shown, this feature provides a correlation between the symbolic nature of the language and the actual parameters of the world and forms and also real context. Our research has shown that Jakobson's theory of language functions contributes both to the understanding of the nature of language and human existence in general.

Keywords: Roman Jakobson, functions of language, poetic function, selection, combination, contiguity

Giriş

20. yuzyıl dilbiliminin ve insan bilimlerinin gelişme yönünü etkileyen düşünürler arasında Roman Jakobson'un (1896 -1982) adını anmak yerinde olur. Her ne kadar Jakobson kendini sadece bir "Rus dilbilimci" olarak tanıtmayı tercih etse de (Ivanov, 1985, s. 13), onun dil eksenli çalışmaları sözcük ve cümle özelliklerine odaklanan klasik dilbilimin kapsamını aştığı gibi, belirli bir ülke ile de sınırlı kalmamıştır. Devrimler, savaşlar ile sosyal dönüşümlere sahne olan yüzyılda, uzun göç ve siyasi baskılara rağmen verimli çalışma hayatını sürdürmüş olan düşünür, başta doğduğu ülke Rusya olmak üzere, Avrupa ve ABD'nin akademik ve kültürel yaşamında derin izler bırakmıştır. Jakobson'un fonoloji, morfoloji, semantik ve sentaks alanlarında yaptığı öncü ampirik araştırmalar yanında, araştırma metodolojisine yaptığı katkılar dikkate değerdir. Rus Biçimcilik akımının ve Prag Dil Okulunun kurucularından olan Jakobson'un çalışmaları, yüzyılın en iddialı araştırma yöntemlerinden biri olan yapısalcılığın da gelişmesine zemin hazırlamıştır. Jakobson, diğerlerinin yanı sıra Claude Lévi-Strauss ve Barthes üzerindeki belirleyici etkisiyle, yapısal analiz felsefe, antropoloji gibi dilbilimin ötesindeki disiplinlere uyarlanmasını da sağlamıştır. Aynı zamanda, dili insanın çeşitli yönleri ve faaliyetleri bağlamında açıklamaya çalışan Jakobson, edebiyat, psikoloji, göstergebilim, enformasyon ve iletişim kuramı gibi kültür araştırmaları alanına girerek interdisipliner çalışmalara öncülük yapmıştır.

Bu çalışma, Jakobson'un dilin işlevleri ve işleyiş mekanizması konusundaki düşüncelerini incelemeyi ve dil felsefesi problematiği bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Jakobson'da dil işlevleri, sözcenin (sözlü bildirim) iletim sürecinde dilin aktarım ve etki potansiyelini betimleyen bir kuramdır. Bu kuram gerek genel olarak dilin gerekse onun ayrı birimlerinin işleyişinin analizi yanı sıra, sözel söylem ve yazılı metin üretimi prensiplerini inceler. Jakobson'un dil işlevleri anlayışı, ilk defa 1958 yılında Indiana Üniversitesi'nde düzenlenen *Biçem Konferansı*'nda sunulmuş ve daha sonra *Dilbilim ve Poetika* (Jakobson, 1987) isimli çalışmada daha detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bununla birlikte, bu anlayış düşünürün birçok çalışmasının genel çerçevesini veya temel varsayımını oluşturduğu için, düşünürün diğer eserlerinin anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir. Çalışmamızda, temel kaynak olarak *Dilbilim ve Poetika* adlı eserinden yararlanılmakla birlikte, Jakobson'un görüşlerinin evrimini izlemek amacıyla farklı dönemlere ait diğer çalışmalarına da başvurulmaktadır.

Günümüzde Jakobson'un dil işlevleri öğretisi, iletişim ve enformasyon alanındaki araştırmalar için klasik kuramsal çerçeve oluşturup, daha çok "iletişim şeması" adıyla anılmaktadır. Bu durum hiç şaşırtıcı değildir, çünkü Jakobson için dilin teorik temellendirilmesi olarak dilbilim ile dilin pratik uygulaması olan iletişim birbirini tamamlayan ve karşılıklı olarak tanımlayan alanlardır: "*Dil bilimi,*

sözel mesajların yapısını ve bunların altında yatan kodu inceler. Dilin yapısal özellikleri, çeşitli iletişim süreçlerinde yerine getirdikleri görevler ışığında yorumlanır ve bu nedenle dilbilim kısaca, sözel mesajlar yardımıyla gerçekleştirilen iletişim çalışması olarak tanımlanabilir" (Jakobson, 1971a, s. 697). Bununla birlikte hatırlatmak gerekir ki, Jakobson'un ortaya koyduğu model iletişim araştırmaları için çığır açıcı olmuş olsa da sırf bu alan için geliştirilmemiştir. Asıl amacı dilin özünü ve esaslarını bulmak olan Jakobson, dili çeşitli yapısal unsurlar ve uygulama formları bütünlüğü içinde kavramaya çalışır. Dilin soyut biçimsel yapısını görebilmenin ancak dilin çeşitli somut dışavurumlarının aracılığıyla mümkün olabileceği varsayımından hareketle Jakobson, çeşitli uygulama alanlarını incelemeye tabi tutar. Ona göre, "*Dil, işlevlerinin tüm çeşitliliği içinde araştırılmalıdır*" (Jakobson, 1987a, s. 66). Ancak dili anlamak için o, bilgi alışverişi gibi dilin yaygın kullanımından değil, ilk bakışta önemsiz ve marjinal görünen *poetik işlevinin* incelenmesinden yola çıkar. Böylece, dilin işlevlerini belirlemeye yönelik araştırma, dilin yaratıcı sanatsal yönünün betimlenmesi kapsamında gerçekleşir.

Dilin sanatsal kullanımı olarak poetika, daima Jakobson'un ilgi odağı ve ilham kaynağı olmuştur. Jakobson'un ilk önemli bilimsel araştırması (1921), Rus fütürist şair Velimir Khlebnikov'un şiirlerinde kullanılan dilin özelliklerine yönelik incelemesidir (Jakobson, 1987b). Akademik yaşamı boyunca düşünür, çeşitli folklor, edebiyat ve sanat eserlerinin analizini dilbilimsel çalışmalara dahil etmeye çalışır: "*Tıpkı resmin analizinin resimsel yapıyla ilgilenmesi gibi, poetika da sözel yapının sorunlarıyla ilgilenir. Dilbilim, sözel yapının evrensel bilimi olduğundan, poetika, dilbilimin ayrılmaz bir parçası olarak görülebilir*" (Jakobson 1987b, s. 62). Ona göre, sıradan olmayan dil kullanımı olan (hatta bazen dilin bozuntusu olarak tanımlanan) şiir, dilin işleyiş prensibini anlamak için adeta anahtar niteliğindedir. Şiirde dilsel unsurlar ve sözdizimi harekete geçirildiğinde (veya, örneğin fütürist şiirde olduğu gibi - kasıtlı olarak çarpıtıldığında) dilin yapısal ilişkileri görünür hale gelir. Başka bir ifadeyle, istisnalar kuralı ortaya çıkarır; çarpıtmalar ise, olması gerekenin kavranılmasına olanak sağlar.²

Jakobson, poetik işlevin özelliklerini belirlemek için, onun dilin diğer işlevleri arasındaki yerini tanımlamak gerektiğini söyler (Jakobson, 1987a, s. 66). İşte bu doğrultuda Jakobson herhangi bir konuşma olayında, herhangi bir sözlü iletişim eyleminde dilin yerine getirdiği altı temel işlevi tespit eder. Araştırmamızda söz konusu işlevlerin özellikleri, bağlı oldukları etkenler ve gerçekleşmesini sağlayan dilsel araçlar analiz edilecektir. Müteakiben özellikle poetik işlevinin araştırılması kapsamında, dilsel ifadenin şekillenmesinde etkili olan seçme ve birleştirme işlemleri incelenecektir. En son olarak, Jakobson'un dil işlevleri kuramının, dilin ve genel olarak insanın anlaşılması yönündeki katkıları değerlendirilecektir.

1. Jakobson'da dil işlevleri kuramı

1.1. Dil işlevi teriminin kapsamı ve sözcülem bileşenleri

Sosyal bilimlerde *dil işlevi* terimi genellikle dilin insan yaşamındaki rolünü ve sunduğu olanakları belirlemek için kullanılır. Bu anlamda, insanın toplumsallaşma koşulu olarak dilin başta iletişim kurmak, düşünme edimini desteklemek, gerçekliği yansıtmak, kültür dünyasını teşkil etmek, bilgiyi düzenlemek, iletmek ve muhafaza etmek gibi işlevlerinden bahsedilebilir. Buna uygun olarak Jakobson

² Şiirsel dilin yanı sıra Jakobson araştırmalarında aynı maksatla başka normdan sapma durumlarına da başvuruyor. Örneğin "Dilin İki Yönü ve İki Tür Afazi Rahatsızlığı" isimli çalışmada nörolojik hastalıklardan kaynaklanan konuşma bozukluklarının analizi yoluyla, dilsel öğelerin iki temel ilişkilendirme prensibini tespit eder. Benzer şekilde çocukların dil öğrenme süreçlerindeki zorluklarından hareketle bazı fonetik ve sözdizimler eğilimlerini belirler (Jakobson, R. (1962). Why "mama" and "papa"? In *Selected Writings* (Vol. I, 538-545). The Hague: Mouton; Jakobson, R. (1985) *The Grammatica, Buildup of Child Language. Contributions to Comparative Mythology* (Volume VII,141-147). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.).

da çalışmalarında dilin bireysel ve toplumsal yaşamdaki kritik rolünü sıkça vurgular. Örneğin, *Sözel İletişim (Verbal Communication)* isimli makalede düşünür “*Tüm insanlar için -ve sadece insanlar için-dil, zihinsel ile ruhsal bir yaşam aracı ve iletişim aracıdır*” diye belirtir (Jakobson, 1972, s. 73). Bununla birlikte, araştırmamızın konusu olan dil işlevleri kuramında bu terim daha dar anlamda kullanılır. Jakobson'da *dil işlevi (function of language)* terimi, somut bir uygulamada (sözlü iletişim eylemi esnasında) sözün dile getirilmesindeki maksada işaret eder. Jakobson böylece dilsel ifadenin farklı amaçlar doğrultusunda dile getirilebileceğini varsayan teleolojik bir iletişim modelini tasarlar. Teleolojik yaklaşımda amaç çoğunlukla nesnenin dışında bulunduğu için, bu modelde dilin kendisinin yansırı konuşanın, dinleyen ve çeşitli ek koşulların varlığı hesaba katılır. Jakobson dilin olası kullanım amaçlarını tespit etmek için öncelikle sözel iletişim eyleminin amacını etkileyen faktörleri/unsurları belirlemekle başlar. Kısacası, yapısalcı bir yaklaşımla, öncelikle olayı bileşenlere böler, sonra da bu bileşenlerin görevlerini, aralarındaki birleşme prensiplerini anlamaya çalışır. Ona göre sözel mesajın iletilmesini hem mümkün kılan hem de biçimlendiren etkenler arasında *gönderici, alıcı, ileti, bağlam, kod ve kanal* olmak üzere 6 unsur bulunmaktadır. Jakobson söz konusu unsurlardan oluşan iletişim modelinin işleyişini aşağıdaki şekilde açıklar:

“GÖNDERİCİ, ALICIYA bir MESAJ (ileti) gönderir. Mesajın işlevsel olması için, muhatap tarafından kavranabilen ve sözlü olan ya da söz ile ifade edilebilen bir BAĞLAMA (başka, biraz muğlak, bir adıyla “gönderge”ye) ihtiyaç vardır; GÖNDERİCİ ve ALICI (veya başka bir deyişle, mesajın kodlayıcısı ve kod çözücüsü) için tamamen veya en azından kısmen ortak olan bir KOD bulunmalıdır; ve son olarak, GÖNDERİCİ ile ALICI arasındaki fiziksel ve psikolojik bağlantıyı ifade eden KANAL, her ikisinin de iletişime girmesini ve iletişimde kalmasını sağlar.” (Jakobson, 1987a, s. 66)

Jakobson'un belirlediği altı etkenden her biri sözsel iletişim eyleminin gerçekleşmesi için gerekli olsa da bunların ağırlıklarının eşit ve niteliklerinin aynı olmadığı açıktır. Söz konusu altı faktörden ikisi (gönderici ile alıcı) iletişim sürecinin farklı kutuplarında bulunan, öznel ve bireysel yönleriyle karakterize edilebilir olan aktif katılımcıdır. Doğal iletişim eylemi esnasında gönderici ile alıcı daima konumunu değiştirdiği için iletişime katılan birey her iki niteliğe sahip olmak, başka bir deyişle hem kodlayıcı hem de kod çözücü olmak zorundadır.

Kod, bireysellikten ziyade toplumsallığı temsil ederek kullanılan dile ve geleneğe işaret eder. Kod, iletiyi kodlamak ve kodunu çözmek için kullanılan semboller (kelimeler) ve kurallar bütünüdür. Saussure'un terminolojisi açısından bu modeli değerlendirdiğimizde, ileti ile kodun bir aradalığı söz ile dilin kesiştiği noktayı gösterir: “*Dinleyici bildiği bir dilde bir mesaj alırsa elindeki kodla ilişkilendirir. Bu kod... tüm ayırt edici araçları içerir*” (Jakobson & Halle, 2002, s. 15). Etkili iletişimin sağlanması için bu koda hem gönderici hem de alıcının hâkim olması gerekir: “*Gönderenin kullandığı semboller ile alıcının bildiği ve yorumladığı simgeler arasında belirli bir denklik olmalıdır. Böyle bir denklik olmadan mesaj verimsizdir: Alıcıya ulaştığında bile onu etkilemez.*” (Jakobson, 2002, s. 76).

Jakobson'un modelindeki bağlam, alışılmış anlamdan, yani, mesajı önceleyen ve sonradan takip eden sözel çerçeveden ziyade, mesaj içeriğinin atıfta bulunduğu nesnel gerçekliğe işaret eder. İletinin kendisi dilsel ifade, yani gösteren, bağlam ise gösterilen veya nesne/gönderge olarak karşımıza çıkar. Gönderge dış nesnel dünyada bulunabildiği gibi, insanın öznel deneyimi, görüşü, hayali gibi soyut bir tasavvurla da temsil edilebilir. Nesnel gerçekliği temsil eden bağlam, iletinin doğruluk değerini ve niteliğini de belirler. Gönderici ile alıcı arasındaki fiziksel ve psikolojik bağlantı olarak kanal, görüşme, yazışma veya sembolik mesajlaşma yoluyla kurulabilir. Bağlam ile kanal ayrıca iletinin ontolojik imkanını ve geçerliliğini sağlayan şartlar olarak da değerlendirilebilir.

Jakobson, söz konusu altı faktörün her birinin dilin farklı işlevini belirlediğini iddia eder ve söz konusu işlevleri aşağıdaki şekilde sıralar: Göndergesel işlev (The Referential Function), Duygusal İşlev (The Emotive Function), Çağrı İşlevi (The Conative Function), Kanal Teyidi İşlevi (The Phatic Function), Metadil İşlevi (The Metalingual Function) ve Poetik İşlev (The Poetic Function) (Jakobson, 1987a, s. 66). Sıralanan işlevlerden ilk üçü Jakobson'dan önce başka dilbilimciler tarafından belirlenmiş olup Kanal Teyidi, Metadil ve Poetik işlevlerinin tespiti ve temellendirilmesi ilk defa Jakobson tarafından yapılmıştır. Sözel iletişim ediminin zorunlu unsurlarına bağlı oldukları için söz konusu işlevler tek başına veya birbirinden izole bir şekilde işlemez. Her sözlü mesaj, göndericinin düşüncelerini/bilgilerini (göndergesel işlev) ve tutumunu (duygusallık) ifade etmekle birlikte geçerli dilbilgisi temelinde (Metadil işlevi) ve amaca uygun bir üslupla (poetik işlev) biçimlendirilerek muhataba ulaştırılır (İrtibat Teyidi İşlevi). Jakobson'a göre, söz konusu işlev türleri bütünsel bir yapının farklı yönlerini oluşturmakla birlikte, her somut dil kullanımında bir veya birkaç işlev daha başat ve vurgulu hale gelir ve sözel edimin maksadını belirler. Ona göre, "*Çeşitlilik, bu çeşitli işlevlerden herhangi birinin tekelinde değil, işlevlerin farklı bir hiyerarşik düzeninde yatar. Mesajlar arasındaki farklar, herhangi bir işlevin özel dışavurumunda değil, farklı hiyerarşilerindedir*" (Jakobson, 1987a, s. 66). Farklı iletişim bağlamlarında sözcede baskın olan işlev değişebilir. Ayrıca dil işlevleri arasındaki ilişkileri inceleyen son araştırmalar, birkaç işlevin bir arada etkinleşmesiyle birbiriyle olan etkilerinin güçlenmesine (doğrudan korelasyon) veya zayıflamasına (ters korelasyon) yol açabileceğini göstermiştir (Hebert, 2011). Jakobson, dil işlevlerinin hem amaçlarını hem de dilbilgisel ifade formlarını açıklamaya çalışır. Aşağıda söz konusu işlevlerin belirlenmesini analiz ederek, Türkçede mevcut ifade araçları ile güncel örneklerle desteklemeye çalışacağız.

1.2. Göndergesel işlev

Bağlam ögesine ilişkin Göndergesel İşlev, mesajların çoğunun başlıca işlevi olup, bilgi aktarımını ve gerçekliğin kavranılmasını (referential and cognitive function) amaçlamaktadır. Bu işlevle dil nesnelere, olayları ve ilişkileri tanımlamak ve açıklamak için kullanılır. Bu işlev, mesajın içeriğinin net bir şekilde anlaşılmasını hedeflediği için, bu kapsamda en yaygın kodun (dil) yanı sıra öznellik ve özgünlükten arındırılmış ifade modu kullanılır. Bilimsel metinler, kullanım kılavuzları, bürokratik yazışmalar söz konusu işlevin başat olduğu uygulama alanlarına örnek oluşturur.

1.3. Duygusal işlev

Jakobson'a göre, duygusal işlev konuşmacının *bahsettiği şeye* karşı tutumunu ifade etmeyi ve alıcıda belirli bir izlenimi bırakmayı amaçlar. Bu işlevin ön plana çıktığı mesajlarda gönderici kendi duygularını, tavrını, değerlendirmelerini vs. alıcıya ulaştırmayı hedeflediği için dilin bu uygulaması bireyselliğin dışı vurumu olarak da değerlendirilebilir. Duygusal işlevi yerine getiren dilbilgisel araçların başında ünlemler gelir. Örneğin, "Uçak kalkmıştır" cümlesi, olgusal durumun tespitini yapan göndergesel işlevli bir ifade iken, "Eyvah, uçak kalkmıştır" cümlesi konuşanın söz konusu durumdan dolayı hissettiği üzüntüyü ön plana çıkarır. Ünlemlerin yanı sıra bu işlev kapsamında, bazen leksik veya yalnızca fonetik araçlar (sesin tonunun, yüksekliğinin ve süresinin ayarı gibi) kullanılabilir. Jakobson örnek olarak Moskova Sanat Tiyatrosu'nun yönetmeni Stanislavsky'nin bir oyuncudan "Bu gece..." sözünün kırk farklı anlamda yorumlanabilecek şekilde dile getirmesini istediğini aktarır (Jakobson, 1987a, s. 67). Benzer deneylerin gösterdiği gibi, sözlerin öfkeli, üzgün ve bıkkın veya alaycı tavırla dile getirilmesi, ifadeye önemli ölçüde ek anlam katar ve bazı durumlarda anlamı tamamıyla değiştirebilir. Bundan dolayı Jakobson, söz konusu işlevi dilbilgisel ve semantik araştırmalar kapsamında incelemek gerektiğini vurgular.

Mesajın doğru bir şekilde anlaşılması için duygusal fonun hesaba katılmasının gereksinimi günümüzde iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle daha da belirgin olmuştur. Özellikle bilgisayar ve akıllı telefon aracılığıyla yapılan metinsel mesajlaşmalar için geliştirilmiş ve çeşitliliği gittikçe artan emoji sembolleri, nitelikli iletişim için duygusallık boyutunun ne kadar gerekli ve vazgeçilmez olduğunun bir göstergesidir. Mart 2019 itibariyle görsel karakter standardını belirleyen Unicode sisteminde 3.019 emoji sembolü kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra, Instagram'daki tüm metin mesajlarının neredeyse yarısının emoji içerdiği tespit edilmiştir (Bai et al., 2019, s. 4).

1.4. Çağrı işlevi

Alıcıya odaklanan çağrı işlevi, muhatabın davranışını etkilemeyi ve onu harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Jakobson'a göre, bu işlevin en yaygın dilbilgisel formu isimler için seslenme durumu (vokatif), fiiller modu emir kipidir. Düşünür, emir cümlelerinin bildirim cümlelerinden birçok yönden farklı olduğuna dikkat çeker. Örneğin, bildirim cümleleri doğru ve yanlış olabilirken, emir cümleleri doğruluk açısından değerlendirilmez. Bildirim cümleleri kolayca soru cümlelerine dönüştürülebiliyorken, emir cümlelerine böyle bir işlem uygulamak mümkün değildir (Jakobson, 1987a, s. 69). Bütün bu özellikler, emir kipindeki mesajların bilgi içerikli olmadıklarını ve dolayısıyla farklı amaçla kullanıldıklarını göstermektedir. Söz konusu ifadeler dış dünyadaki değişim talebiyle, bir şeyin yapılması (veya yapılmamasıyla) ilişkilidir. Bu açıdan, büyü, lanet veya dua gibi mesajlar da bu tür işleve örnekler oluşturur. Jakobson söz konusu işlev kapsamında emir veya talimat içeren ifadeler yanı sıra istek, dilek, rica veya itiraz içeren mesajları değerlendirmek gerektiğini söyler (Jakobson, 1971a, s. 697). Dilbilgisel açıdan emir kipi olmadığı halde çağrı işlevini yerine getiren ifade örnekleri olarak aşağıdaki cümleleri verebiliriz:

- İnşaata girmek tehlikeli ve yasaktır.
- Maskesiz girilmez.
- Hareket etmezsen iyi olur.
- Bir kilo domates tartar mısınız?
- Toplantıya hepinizin katılması beklenir.

Çağrı işlevinin uygulama alanları arasında çeşitli kullanım ve çalışma talimatı, reçete bilgisi ve uyarı levhaları bulunur. Ayrıca reklam faaliyetleri, tanıtım ve seçim kampanyaları kapsamındaki demeçler, dilin bu işlevinin daha karmaşık ve kapsamlı şekil almış örneklerini oluşturmaktadır.

1.5. Kanal teyidi işlevi

Kanal Teyidi İşlevi iletişimi kurma, sürdürme veya kesmenin yanı sıra iletişim kanalının çalışıp çalışmadığını kontrol etme amacını gütmektedir. Bu anlamda, mesajın alıcıya ulaştırılması için bazı nesnel şartların olması gerektiğine dikkat çeken Jakobson, temasın gerçekleşmesinde ve iletişimin sağlanmasında yine de dilin önemli rolünü vurgular. Ona göre, "Hello, do you hear me?" (Selam, sesim geliyor mu?) veya "Are you listening?" (Dinliyor musun?) gibi ifadeler özellikle iletişim kanalının denetlenmesini amaçlar (Jakobson, 1987a, s. 69). Bu işlev, bazı geleneksel deyimlerin veya soru-cevapların değiş tokuşu yoluyla gerçekleştirilir. Buna göre, selamlama mesajları güvenli iletişimin kurulması için önemli şartı oluşturur: "Önce selam, sonra kelam" deyimini tam da bu iletişimsel

gereksinimi yansıtmaktadır. Türkçede “*Bakar mısınız? Bir dakikanızı alabilir miyim? Müsait misiniz?*” gibi sorular ile cevaben gelen “*Buyurun!*” gibi ifadeler sözel konuşmayı başlatmak amacıyla kullanılan geleneksel deyimlerdir.

Kanal teyidi işlevi özellikle gönderici ile alıcının aynı mekân ve zamanı paylaşmadığı durumlarda güncellik kazanır. Telefon ve diğer sesli iletişim araçlarında yapılan görüşmelerde “*evet evet... dinliyorum... buradayım*” gibi ifadeler alıcının iletişimde kaldığını doğrulamak için kullanılmaktadır. Bazen uzun süren bilgi aktarımı durumlarında (ders, bilgilendirme toplantısı vs) konuşan sırf dinleyici kitlesinin ilgisini çekmek veya tazelemek için çeşitli seslendirme ve sorular yönlendirir. Yazışma formatındaki iletişim araçlarında mesajın okunduğuna dair çeşitli göstergelerin geliştirilip eklenmesi, nitelikli iletişim için kanal kontrolünün önemli olduğunu kanıtlar.

Alıcı ile gönderici arasındaki etkileşimin denetlenmesi açısından en zor durumu yazılı eserler oluşturur. Bazen yazarlar, zamansal ve mekânsal mesafeyi azaltmak ve okuyucuyu adeta muhatap haline getirebilmek için özel teknikler kullanır. Örnek olarak, “*Dinle, bu ney neler anlatır...*” (... چون نی این بشنو (می کند حکایت (Mevlânâ, 2007, s. 1.) çağrısıyla başlayan Mevlana'nın *Mesnevi*'si gösterilebilir. Okuyucuyla ilk satırdan itibaren diyalog kurmaya çalışan Mevlânâ, metin boyunca ona hitap ederek, soru sorarak okuyucuyu anlatıma dahil etmektedir. Dikkate değer ki verdiğimiz örnek, çağrı ile kanal teyidi işlevinin korelasyonunun bir örneğini oluşturur. Bu örnekte, kanal teyidi işlevi başat olmakla birlikte çağrı işlevi kapsamındaki emir kipi ile güçlendirilmektedir.

1.6. Metadil işlevi

Metadil (metalingual) terimini Jakobson mantık alanından ödünç alır. Ona göre, modern mantıkta dilin iki düzeyi arasında, yani, bir yandan dış dünyadan söz eden "nesneye yönelen dil" ve dilin kendisini konu eden "metadil" arasında ayırım yapılır. Jakobson'un modelinde metadil işlevi, gönderici ve alıcının iletişim için kullandıkları kodun (dil) kendisinin açıklanmasıyla ilişkilidir (Jakobson, 1987a, s. 69). “*Dediğinizi anlamadım...*” “*Ne demek istiyorsunuz?*” gibi ifadeler söz konusu işlevin tipik örneklerini oluşturur. Başka bir ifadeyle, gönderici ile alıcının ortak bir kod (dil) kullandığını denetlemek veya anlaşılmayan ifadelerin içeriğini netleştirmek gerektiği durumlarda metadil işlevi ön plana çıkar.

Jakobson, dil aracılığıyla dilin kendisini, işleyişini ve onda olup biteni açıklamaya yönelik metadil işlevinin bilimde olduğu kadar günlük yaşantımızda da önemli rol oynadığını söylemektedir. Herhangi bir dil öğrenme süreci, özellikle de çocuğun anadilini edinmesi, bu tür metadil işlemlerden yaygın olarak yararlanır: “*Bir çocuğun dilinin gelişimi, kendi içinde bir metadil geliştirme, yani dilsel göstergeleri karşılaştırma ve dilin kendisi hakkında konuşma yeteneğine bağlıdır. Dilin yaygın bir uygulaması olarak metadil işlevine, diğer gösterge sistemlerinde rastlanmaz*” (Jakobson, 1972, s. 77). Metadil işlevi iki ifade arasında denklik veya özdeşlik ilişkilerini kurduğu için ayrıca çeviri faaliyetinin temelini oluşturur. Farklı diller, yani farklı gösterge sistemleri arasında anlamın transferi, dilin metadil işlevi kapsamında gerçekleşir.

Jakobson, metadil ile nesneye yönelik dilin birbirini tamamladığını söyler. Ona göre, bir dili konuşma yeteneği, bu dil hakkında konuşma yeteneğini de öngörür/içerir. Metadil prosedürleri, dil tarafından kullanılan kelime dağarcığını gözden geçirmemize ve yeniden tanımlamamıza olanak sağlamaktadır (Jakobson, 1959, s. 234). Metadil işlevinin baskın olduğu ifade örneklerini sözlük maddeleri, terim ya da kavram tanımları ve genel anlamda söylenenin açıklamasına yönelik hermenötik yorumlar oluşturur.

1.7. Poetik işlev

Jakobson'un özellikle açıklamaya ve tanıtmaya çalıştığı poetik işlev, mesajın oluşturulma şekliyle ilişkilidir. Göndergesel işlev "ne söylendiğini" vurgulamaya çalışırken, poetik işlev ise "onun nasıl söylendiği" üzerine odaklanır. Özellikle şiir ve edebi metinlerde ön plana çıkan söz konusu işlevde mesajın kendisi söylemin amacına dönüşür. Poetik işlevin baskın olduğu mesajda, dilsel unsurların seçimi ve diziliş tarzı özgün bir şekil alır ve bu form tek başına değer kazanır. Estetik deneyim sağlayan söz konusu işlev, retorik figürler, dilin ritmi, sesleri, imgeleri gibi araçlar vasıtasıyla gerçekleşir. Örneğin Yahya Kemal'in "Endülü's'te Raks" isimli şiirinden seçilmiş sözcüklerin fonetik özellikleri ve dizilişi, adeta Flamenko temposu ve melodisini canlandırarak şiirin anlam düzleminin önüne çıkar:

Zil, şal ve gül. Bu bahçede raksın bütün hızı...

Şevk akşamında Endülü's üç defa kırmızı... (Beyatlı, 1974, s. 157)

Erken döneme ait *Yeni Rus Şiiri* isimli makalede Jakobson, "*şiirin, estetik işlevi yerine getirdiğini*" ve bu nedenle "*betimlediği nesneye kayıtsız olduğunu*" iddia etmektedir (Jakobson, 1987b, 275). Dilin poetik işlevini açıklarken düşünür, buna benzer bir şekilde sözcenin anlam ve anlatı boyutlarının ilişkilerini yeniden düzenlediğini söylemektedir: "*Bu işlev, göstergelerin elle tutulurluğunu artırarak, göstergeler ve nesnelere arasındaki temel ikiliği derinleştirir*" (Jakobson, 1985a, 70). Bu işlevde sözün dışsallığı kendisini sergiler. Başla bir deyişle, *gösteren* nötr, sıradan ve keyfi bir unsur olmaktan çıkar ve kendi özelliklerini ön plana çıkarır.

Her ne kadar şiir dilin poetik işlevinin en gösterişli örneği olsa da bu işlevin uygulaması edebiyat alanıyla asla sınırlı değildir. Jakobson için poetika kelimesi şiirsellikten ziyade Aristotelesçi anlamda retoriğin karşılığıdır (Lanigen, 1991). Yani, dilsel araçların söylemde belirli amaçlar doğrultusunda kasıtlı kullanımınıdır. Jakobson iletilmesi gereken mesajın içeriğinin hangi sözcükler aracılığıyla ifade edileceğini düzenleyen poetik işlevi, dilin işleyişini sağlayan temel işlevler arasına yerleştirir. Düşünür, poetik işlevin kapsamını yalnızca şiirle sınırlamanın ya da şiiri yalnızca poetik işleve indirgemenin tehlikeli bir basitleştirme olduğunu söyler. (Jakobson, 1987a, s. 69). Jakobson, poetik işlevin edebiyat araştırmaları kapsamıyla sınırlı kalmadan, dilbilgisel olarak ele alınması gerektiğini vurgular ve bu işlevin ampirik dilbilgisel ölçütünü araştırır. Poetik işlev, sözcüklerin sıradan olmayan özel ve özgün kombinasyonlarıyla karakterize edebiliyorsa bu işlevin nasıl gerçekleştiğini anlamak için normal dil işleyişini incelemek gerekir. Sözcükler ve diğer dilsel unsurların bir araya getirilmesinin genel ilke ve kuralları nedir? Bu soruya cevap vermek için Jakobson, sözcüyü oluşturma sürecinde etkin olan *seçme* (*selection*) ve *birleştirme* (*kombination*) olmak üzere iki temel düzenleme modunun açıklamasına baş vurur.

Jakobson'a göre, seçme ve birleştirme dilsel göstergeler arasında oluşabilen iki temel ilişkilendirilme türüdür. Benzerlik ilkesine³ dayanan seçme işlemi, ifade içinde aynı görevi üstlenebilen ve birbirine bir nevi alternatif oluşturan sözcükler arasında oluşur. Seçme işlemi sözcüklerin ses, yapı veya anlam açısından benzerliklerine ve çağrışımsal bağlarına dayandığı için, Jakobson bu işlevi "dil metaforik yönü" olarak tanımlar. Bitişiklik (*contiguity*) ilkesine bağlı birleştirme işlemi ise, kelimelerin ardışık bir düzen içinde bir arada kullanılabilme durumunu belirler. Geçerli bir bağlam içinde birlikte var olma durumunu bütün-parça, komşuluk veya bitişiklik ilişkilerine bağlayan Jakobson, bu işlevi "dil metaforik yönü" olarak adlandırır. Jakobson bu işlemlerin nasıl işlediğini aşağıdaki örnekte

³ Bu ilke benzerlik, ortaklık, özdeşlik gibi durumların yanı sıra benzemezlik ve karşıtlık ilişkilerini de kapsamaktadır (Jakobson, 1987, 71).

göstermektedir: Mesajın konusu "child" ise, konuşmacı "child, kid, youngster, tot" gibi hepsi az çok birbirine benzer ve belirli bir açıdan eşanlamlı olan isimlerden birini seçer. Ve sonra, seçilen konu hakkında yorum veya durum tespitini yapmak için anlamsal olarak uyum sağlayabilen fiillerden birini seçebilir -"sleeps, dozes, nods, naps". Bu şekilde seçilen sözcükler söylem zincirinde birleşir (Jakobson, 1987a, s. 71). Bu süreci dikey ve yatay olmak üzere iki eksenin etkileşimi şeklinde betimlemek mümkündür: seçme işlemi dikey şekilde dizilmiş alternatifler arasında yapılır ve bağlamı oluşturan yatay sıraya yerleştirilir.

Uygun sözcükleri seçmek ve bağlamak, böylece, herhangi bir dilsel ifadeyi oluşturma sürecinin ve genel olarak dil işleyiş mekanizmasının formülü olarak karşımıza çıkar. Dilin poetik işlevi ise, Jakobson'a göre, özellikle bu iki işlemin korelasyonuyla sağlanır. Her şeyden önce "dilini iki kutbunu" oluşturan seçme ve bileştirme edimleri dilin yapısal bütünlüğünü sağlar: "*Seçme sonsuz bir sözcük yığınına ahenkli bir bütüne dönüştürür, bitişiklik yoluyla ilişkilendirmeler ise onları sıralar halinde düzenler*" (Jakobson, 1987a, s. 71). Seçme işlevi sayesinde benzerlik yoluyla ilişkilendirilmiş sözcükler belirli seçenek öbeklerini oluşturur. Çağrışımsal öbek içinde bulunan sözcükler ortak bir özelliğe sahip olmakla birlikte çeşitli farklılıkları da içerir. Dolayısıyla, kelimelerin yerine geçme durumunda, tam bir özdeşlik sağlanmaksızın bir nevi semantik gerginlik oluşur ve anlamın zenginleşmesine sebep olur. Dilin poetik işlevi devreye geldiğinde, seçme işlemine özgü olan uyum, denge ve denklik (equivalence) gibi özellikler ayrıca kombinasyon işlemine de yansıtılır (Jakobson, 1987a, s. 71). Cümlelerin dizilişi sürecinde bitişiklik durumunun yanı sıra uyum ve benzerlik gerek fonetik gerekse ritmik araçlarda izlenebilir. Sözceyi oluşturan öğeler, değişik düzlemlerde birbiriyle sözde "eşitlik" ve simetri durumunu yaratır. Kafiye olarak adlandırdığımız sesli uyum, mutlaka kafiye birimlerinin anlamsal yakınsamasıyla desteklenmelidir: "*Benzerliğin bitişiklik üzerine bindirildiği bir dizide, birbirine yakın iki benzer fonemik dizi, paronomastik bir işlev üstlenmeye eğilimlidir. Ses bakımından benzer kelimeler, anlam açısından da yakınlaşır*" (Jakobson, 1987a, s. 86). Jakobson'a göre, poetik işlevde ses ve anlam arasındaki ilişki ne olursa olsun, her iki düzlem de mutlaka devrededir. Jakobson bu etkileşimi Sezar'ın zaferine ilişkin "*Veni, vidi, vici*" deyimini örneğiyle gösterir. Ona göre bu sözün ihtişamı, özlü olarak ifade edilmiş anlamın ayrıca hecelerinin ilk ve son harflerinin simetrisiyle pekiştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Buna benzer, anlam ile sesin etkileşimi "*Çevirmen haindir*" anlamına gelen "*Traduttore traditore*" diye ünlü İtalyan atasözünde bulmak mümkündür (Jakobson, 1987a, s. 81-82).

Türkçede buna benzer bir örnek olarak Hacı Bektaş Veli'ye atfedilen "*Eline, diline, beline sahip ol*" sözü analiz edilebilir. Bu sözün etkileyiciliği hem anlam hem de anlatı düzlemindeki çeşitli ilişkilendirmelerden kaynaklanır. Bu deyimde kullanılmış fiillerin üçü de metaforik bir anlama sahip ve geniş bir yorum potansiyeline sahip iken, aralarındaki fonetik ve ritmik benzerlik ifadeye ilave bir uyum ve bütünsellik kazandırır. Başka bir örnek, birçok dilde çeşitli versiyonları bulunan (İngilizcede "*Time is Money*", Almancada "*Zeit ist Geld*" vs) "*Vakit nakittir*" atasözü oluşturur. Semantik açıdan "zaman paradır" ifadesiyle eşdeğer olan deyimden Türkçe versiyonunda, birbiriyle uyumlu olan muadil sözcükler tercih edilmiştir. Böylece, sözün hem etkileyiciliği hem de kalıcılığı artırılmıştır.

Özetle, poetik işlev, sözlü iletişim eyleminin içkin bir yönü olup, iletinin şeklinin düzenlenmesini gerçekleştirmektedir. Bu işlevin ön plana çıkması, iletinin oluşumunda yer alan seçme ile kombinasyon işlemlerinin örtüşmesine bağlıdır. Şöyle ki, seçme işleminin ilkesi olan benzerliğin aynı zamanda dizimsel ilişkileri düzenleyen kombinasyon işlemine yayılması gerekmektedir. Bu süreçte sözcenin anlamını ve doğruluğunu sağlayan sözdizimsel yapının tutarlılığı, ilaveten bu yapıyı oluşturan unsurların farklı düzlemdeki uyumlarıyla desteklenir. Denilebilir ki şiir, mantığın müzikle kesiştiği yerde doğar.

2. Dilin iki kutbu olarak seçme ve birleştirme işlemleri

Jakobson'un dilsel birimler arasındaki ilişkileri açıklamaya yönelik seçme/birleştirme modeli daha ayrıntılı bir incelenmeye değerdir. Bu modelin ilk tasarımları Jakobson'a ait değildir. Sözcüklerin arasındaki farklı tür ilişkilerin oluşabileceğine dair tespitler daha önce başka yapısalcı düşünürler tarafından yapılmıştır. Sözcükler arasında oluşabilen çağrışımsal ve dizimsel ilişkiler başlangıçta Ferdinand de Saussure tarafından tespit edilmiştir (2001, s. 180-182). Saussure'ün kuramında bu ilişki türleri dilin artzamanlı ve eşzamanlı boyutlarını yansıtır. Bundan sonra, benzer bir şekilde Danimarkalı dilbilimci Louis Hjelmslev paradigmatik (genel olarak dilin gramatik kategorileriyle ilişkili olan) sentagmatik (dil öğelerinin metin içindeki gruplandırmasıyla ilişkili) düzlemler arasında ayrım yapar. Hjelmslev'e göre, dilsel öğeleri gruplandırma prensipleri *dil sistemi/metin* ikiliğinde kendini gösterir (Hjelmslev, 1961). Jakobson, ilkesel olarak yapısalcı düşünürlerin önerdikleri sentagmatik ve paradigmatik ilişkiler ayrımını kabul etmekle birlikte, bu modelde bazı değişiklikler yapar. Dilin *farklılık* ilkesine göre işlediğini iddia eden Saussure'den farklı olarak Jakobson dilin işleyişini *benzerlik* ve *bitişiklik* özellikleriyle açıklamaya çalışır. Jakobson'un modelinde paradigmatik ilişkileri temsil eden *seçme işlemi* benzerlik/benzemezlik, denklik (equivalence), eş anlamlılık ile zıt anlamlılık temelinde üretilirken, sentagmatik ilişkileri temsil eden *birleştirme işlemi* ise bitişiklik ilkesine dayandırılır (Jakobson, 1987a, s. 71). Dilin işlemlerini ayrıntılı olarak düşünme ile konuşma süreçleri çerçevesinde çözümlenmeyi amaçlayan Jakobson, *Dilin İki Yönü ve İki Tür Afazi Rahatsızlığı (Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbance)* isimli çalışmada ele almaktadır. Bu çalışmada Jakobson, seçme işleminin metafordaki yerine geçme sürecine benzer olduğunu, kombinasyon işlevinin ise metonimi için esaslı olan bütün-parça ilişkisine dayandığını söyler. Ona göre söz konusu metaforik ve metonimik eksenler "dilini iki kutbunu" oluşturur (Jakobson, 2002, s. 91).

Birleştirme işlevi hem söylemin tutarlılığının hem de dilin yapısal bütünlüğünün nasıl sağlandığını anlamak için önemlidir. Birleştirme, her dilsel göstergenin daha küçük alt birimlerden oluştuğunu ve aynı zamanda başka göstergelere bağlanarak çeşitli kombinasyonları oluşturduğunu gösterir. Bundan dolayı, her gösterge aynı zamanda hem daha basit birimler için bir bağlam görevi görür hem de aynı zamanda daha karmaşık dilsel oluşumların bağlamı içinde bulunur. Başka bir ifadeyle, birleştirme (kombinasyon) dilsel birimlerin gruplandırılmasını ve onların daha üst düzey bir birim haline gelmesini sağlar. Jakobson, böylece, kombinasyon ile bağlamın "aynı işlemin iki yüzü" olduğunu söyler (Jakobson, 2002, s. 74).

Birleştirme işlemine ilişkin *bitişiklik (contiguity)* terimi, Jakobson'un kuramının en yenilikçi olmakla birlikte en muğlak terimidir. Dizimsel düzenin dilsel öğelerin bitişiklik durumuna göre oluştuğunu vurgulayan düşünür, sıkça başvurduğu bu kavramın açık tanımını maalesef vermemektedir. Aynı zamanda Jakobson, cümle içindeki ilişkilerin genel olarak sözdizimi kurallarıyla düzenlediğini kabul eder: "...Konuşmacı sözcükleri seçer ve bunları kullandığı dilin sözdizimsel sistemine göre cümleler halinde birleştirir." (Jakobson, 2002, s. 72) Bu durumda bitişikliğin, grameri kapsamakla birlikte gramerden daha fazlasını ifade ettiği tahmin edilebilir.

Jakobson, "yakınlık, yan yana bulunma, ortak sınırı olma durumu, temas" gibi anlamlara sahip bitişiklik kavramını çeşitli çalışmalarda farklı bağlamlarda kullanmaktadır. Örneğin düşünür "duyusal deneyimdeki bitişiklik" (Jakobson & Halle, 2002, s. 15), "uzamsal veya zamansal bitişiklik" (Jakobson, 2002, s. 86), "alıcı ve gönderici bitişikliği" durumlarından bahseder. Ayrıca bitişikliğin alışkanlıkla temin edildiğine dair ifadeleri bulmak mümkündür (Jakobson, 2002, s. 84). Jakobson, Boris Pasternak'ın düzyazısının özelliklerine ilişkin bir çalışmada aşağıdaki açıklamayı yapar: "*Bitişiklik*

yoluyla yapılan ilişkilendirmede... anlatı ister komşuluğa göre ister nedensel veya uzamsal-zamansal düzende nesneden nesneye hareket eder, bütünden parçaya ve parçadan bütüne ilerler" (Jakobson, 1987c, s. 331). Aynı eserde düşünür ayrıca bitişikliğin en temel şeklinin "*en yakın nesnenin kavranması/yakalanması*" olduğunu söyler (s. 329). Bütün bunlar, Jakobson'da bitişikliğin, nesnel gerçeklik, deneyim, yaşantı gibi boyutlarla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bitişiklik, göstergeler sistemi olarak dilin, dış dünyadaki göndergelerin durumu ile korelasyonu olarak tanımlanabilir. Daha da genel olarak, bitişiklik sembolik ile olgusal düzlemlerin eşleştirilmesidir.

Bitişiklik durumunu yukarıda açıklandığı şekliyle kabul edersek, birleştirme işlevinin neden soyut gramere indirgenemez olduğu kolayca anlaşılır. Bitişikliği esas alan birleştirme işlevi, bir bağlam içinde bir arada kullanılabilen sözcükleri nesnel gerçeklikteki duruma göre belirlediği için, sözcüklerin oluşturabileceği kombinasyonlar sayısını sınırlandırır. Örneğin, *kuş* sözcüğü *uçmak*, *ötmek*, *yemek*, *gaga*, *beyaz*, *tüy* vs. gibi sözcüklerle anlamlı bir ifade oluşturabildiği halde, mecazi olmayan anlatıda *sigara içmek*, *terfi olmak* veya *faiz artırmak* gibi kelimelerle kullanılamaz. Birleştirme işlevinin sentakstan farkı, Noam Chomsky'nin 1957 tarihli *Sözdizimsel Yapılar* adlı kitabında dilbilgisi açısından iyi biçimlendirilmiş, ancak anlamdan yoksun "Renksiz yeşil fikirler kızgın bir biçimde uyur" (Colorless green ideas sleep furiously) cümlesi örneğinde izlenebilir. (Chomsky, 2002, s. 15) Jakobson'un önerdiği bitişiklik nosyonu bu cümlenin neden anlam içermediğini açıklamak için oldukça elverişlidir: Bu cümle içinde sözdizimsel kurallara göre bağlanmış sözcüklerin nesnel gerçeklikteki göndergelerin herhangi bir ilişkisi/bitişikliği bulunmamaktadır. Bu cümle nesnel gerçeklikteki bağlamsal uyumsuzluğu yüzünden anlamsızdır.

Benzerlik ile bitişiklik kavramları arasındaki karşıtlığın değerlendirilmesi, Jakobson'un dil kuramının anlaşılmasına ayrıca ışık tutabilir. Yukarıda göstermeye çalıştığımız gibi, bitişiklik özelliği dış dünyanın nesnellliğini (var olma düzenini) esas alarak, dil ile dünya arası mütakabiliyeti yansıtmaktadır. Bundan dolayı, bitişikliğin ontolojik bir özellik olduğunu söylemek mümkündür. Benzerlik (veya benzemezlik) ise mevcut durumun basit tespitinden farklı olarak, çok aşamalı bir analitik değerlendirmeyi gerektirir. Bu değerlendirme, nesnelere çeşitli özelliklerinin ayrıştırılmasını, kıyaslanmasını ve kısmi özdeşleştirilmesini kapsar. Benzerlik, öznenen bağımsız olarak dış dünyada var olan bir şey değildir, tersine adeta bilinç tarafından ortaya konulan hatta bazen empoze ettirilen karakteristiktir. Dolayısıyla benzerliğin, sübjektif bir epistemik kriter olduğu ve dilde düşünme süreçlerini yansıttığı söylenebilir. Bu durumda, benzerliğin ve bitişikliğin, bir göstergeler sistemi olarak dilde bir yandan dünyanın, diğer yandan düşünmenin doğasının özelliklerinin ifadesi olduğunu söylemek mümkündür.

Jakobson'un dilin temel işlemleri olarak gördüğü seçme ile birleştirmenin ayrıca modern mantıkta, önermelerde dizimsel ilişkileri tesis eden eklemelerle örtüşmesi dikkat çekicidir. Seçme işlemine tikel evetleme eklemi (\vee , veya) ve değilleme eklemesinin (\neg , değil) karşılık geldiği, bitişiklik durumuna dayanan birleştirme işlemine ise tümel evetleme (\wedge , ve) ve koşul (\rightarrow , nedensellik) eklemesinin karşılık geldiği söylenebilir. Bu durum bir kez daha, dilin çalışma mekanizmasının aslında düşünme prensiplerine dayandığına dair Jakobson'un varsayımını desteklemektedir.

Sonuç

Jakobson'un poetik dilin imkanını araştırmak üzere başlattığı inceleme, genel olarak dili iki farklı perspektifle ele almasına yol açmıştır. Buna göre, Jakobson bir yandan dilin poetik işlevinin özelliklerini belirlemek için dilin diğer olası işlevlerini araştırma ihtiyacı duymuştur. Bu doğrultuda gerçekleştirilen inceleme, sözel etkinliğin zorunlu unsurlarının ve 6 temel dil işlevinin tespitiyle sonuçlanmıştır. Diğer

yandan, poetik sözcenin iç bileşenlerinin yapısal özgünlüğüne yönelik inceleme, dilsel birimler arasındaki ilişkileri düzenleyen temel ilkelerin arayışını gündeme getirmiştir. Böylece, dilin çeşitli dışa vurumları ile içsel süreçlerini hesaba katan bütünsel bir dil anlayışının geliştirildiğini görmekteyiz. Bu yaklaşım, Jakobson'un genel olarak yapısalcı bir paradigmayı izlediğini göstermektedir: Düşünür parçayı anlamak için bütünü bilgisine ulaşmaya, bütünü kavramak için parçalar arasındaki ilişkileri belirlemeye çalışmaktadır.

Jakobson'un dil işlevleri kuramı, dili statik bir yapıdan çok bir süreç olarak ele almakta ve söz konusu sürece ait tüm bileşenleri çeşitli yetki ve etki alanlarıyla birlikte değerlendirmektedir.⁴ Bu model, dilin işleyişindeki karmaşıklığı göz önüne sererek, söz konusu süreci başarılı kılan şartları belirlemeye imkan vermektedir. Her şeyden önce, bu modelde, Jakobson'un dil biliminin yalnız gramer veya sentaks (kelime ve cümlelerle) araştırmalarıyla sınırlandırılmasına karşı tutumunu görmek mümkündür. Dil, insanın istisnasız her etkinlik alanına nüfuz eden, insan varlığının her yönüyle dışavurumunda kullanılan bir araçtır. Dolayısıyla dilin ne yaptığını, nasıl yaptığını anlamak için, sentaks ve semantiğini, insanın ussallığını ve duygusallığını, doğal ve kültürel çevresinin özelliklerini hesaba katmak önemlidir.

Jakobson'un dil işlevleri, sadece dilin değil, insanın özünü, doğasını ve onun en temel ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Şöyle ki, dilin kullanımında en yaygın olan göndergesel işlev insan yaşamında bilginin rolünü gösterir. Çağrı işlevi insanın toplumsal doğasına ve sosyalleşme ihtiyacına işaret ederken, duygusal işlev ise onun bireyselliğini ve kendini ifade etme güdüsünü dışa vurur. Metadil işlevi, insan iletişiminin semiyotik karakterini göz önüne serer. Poetik işlevde ise, insanın yaratıcılığı ve özgürlük arayışı ifadesini bulur. Aynı zamanda Jakobson'un modelinde bu temel güdü ve meyiller arasındaki diyalektik denge açıkça ortaya çıkar. Örneğin, poetik işlev mesajı emsalsiz hale getirmeyi hedeflerken, metadil işlevi onun alıcılar için anlaşılır kılınmasını gerektirir. Göndergesel işlev iletinin nesnellğine vurgu yaparken, duygusal işlev ona karşı göndericinin öznel tutum sergilemesine olanak sağlar.

Jakobson'un modeli, ileti anlamının sadece sesli veya yazılı gösterenle değil, birçok farklı etkenle şekillendiğine dikkat çekmiştir. Buna göre sözcenin anlamı onu oluşturan dilbilgisel unsur ve araçların yanı sıra onu dile getirme tarzıyla, vurgusuyla ve çeşitli bağlamların etkisiyle değişebilmektedir. Ayrıca, sözcüklerin seçimi ve diziliş tarzı, ifadeye ilave anlam ve değer katabilmektedir. Jakobson, sözcüğü oluşturma sürecinde benzerlik ve bitişiklik ilkelerine dayanan *seçme ve birleştirme* işlemlerinin etkili olduğunu iddia etmiştir. Bu çalışmada *bitişiklik* kavramı üzerinde gerçekleştirdiğimiz analiz, söz konusu özelliğin dilin sembolik niteliği ile dünyanın olgusalılığı arasında korelasyonu sağlayarak, geçerli bağlamlın oluşturulmasına hizmet ettiğini göstermiştir. Jakobson'un dilsel ifadenin oluşmasında etkili olan işlemlerin incelenmesi, neticede dilin, kısıtlı ve sonlu sözcüksel ve sözdizimsel araçlarla farklı işlevler doğrultusunda sonsuz sayıda anlamlı ifadeyi nasıl üretebildiğine dair bir açıklama sunmaktadır.

Jakobson dilin, bilgi iletmenin dışında birçok amaç doğrultusunda kullanılabileceğini göstermiştir. Özellikle, poetik işlev kapsamında dilin kendine dönüşlü olduğu vurgusu, başka bir deyişle, ileti aracından kendi kendinin amacına dönüşme durumu, dil ve genel olarak bütün gösterge sistemlerinin önemli bir eğilimini göz önüne sermiştir. Bu bağlamda Jakobson'un sadece Yapısalcı değil, aynı zamanda Postyapısalcı kuramın ön habercisi olduğu söylenebilir.

⁴ Jakobson'un dil işlevleri modelinin eksik olduğuna dair bazı argümanlar da sunulmuştur. Örneğin, Jean Baudrillard bu modeli gönderici ve alıcı figürleri soyutladığı ve iletişim sürecine politik iktidarın etkisini hesaba katmadığı için eleştirmektedir (Baudrillard,1981, s. 178-181).

Kaynakça

- Bai, Q., Dan, Q., Mu, Z. & Yang, M. (2019). A Systematic Review of Emoji: Current Research and Future Perspectives. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02221>.
- Baudrillard, J. (1981). Requiem for the Media. In *For a Critique of the Political Economy of the Sign* (164-185). (Trans. Ch. Levin, Trans.) St. Louis: Telos Press.
- Beyath, Yahya Kemâl (1974). *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Chomsky, N. (2002). *Syntactic Structure*. New York-Berlin: Mouton de Gruyter.
- Glanz, T. (2011). Jakobson's Formalism. In *The Formal School and Modern Russian Literary Studies* (102-121). Moscow: Languages of Slavic Cultures. (Гланц, Томаш (2011). Формализм Якобсона, *Формальная школа и современное русское литературоведение* (102-121). Москва: Языки славянских культур).
- Hébert, L. (2011). *The Functions of Language*. In L. Hébert (Ed.), *Signo*. Rimouski (Quebec). <http://www.signosemio.com/jakobson/functions-of-language.asp>.
- Hjelmslev, L. (1961). *Prolegomena to a Theory of Language*. (F. J. Whitfield, Trans.). Madison: University of Wisconsin Press.
- Ivanov, V. (1985). The linguistic path of Roman Jakobson R. Jakobson. In *Selected Works (6-26)*. Moscow: Progress. (Иванов, В.(1985). Лингвистический путь Романа Якобсона Р. Якобсон *Избранные работы (6-26)*. Москва: Прогресс).
- Jakobson, R. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. In R. Brower (Ed.), *On Translation* (232-239) Cambridge : Harvard University Press.
- Jakobson, R. (1971a). Language in Relation to Other Communication Systems. In *Word and Language, (Volume II, 697-708)*. Berlin-New York: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110873269.697>.
- Jakobson, R. (1972). Verbal communication. *Scientific American*, 227/3, 73-80.
- Jakobson, R. (1980). Metalanguage as a Linguistic Problem, In L. Matejka (Ed.), *The Framework of Language* (81-92). Ann Arbor: Michigan Studies in the Humanities.
- Jakobson, R. (1985). The Grammatical Buildup of Child Language. In *Contributions to Comparative Mythology (Volume VII, 141-147)*. Berlin- Boston: De Gruyter Mouton.
- Jakobson, R. (1987a). "Linguistics and Poetics", In K.Pomorska & S. Rudy (Ed.), *Language in Literature* (62-94). Cambridge-London: Belknap Press of Harvard University Press.
- Jacobson, R. (1987b). The latest Russian poetry. First Sketch. Approaching to Khlebnikov. In M.L. Gasparov (Ed.), *Works on Poetics* (272-316). Moscow: Progress. (Якобсон , Р. (1987). Новейшая русская поэзия. Набросок первый. Подступы к Хлебникову. *Работы по поэтике* (272-316). Москва: Прогресс).
- Jakobson R. (1987c). Marginal Notes on the Prose of the Poet Pasternak. In *Works on Poetics* (324-338). Moscow: Progress. (Якобсон, Р. (1987). Заметки о прозе поэта Пастернака. *Работы по поэтике*, Москва: Прогресс.
- Jakobson, R., Halle, M. (2002). *Fundamentals of Language*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Jakobson, R. (2002). Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbances. In *Fundamentals of Language* (69-97). Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Jakobson, R., C. Gunnar M. Fant, & Halle, M. (1961). *Preliminaries to Speech Analysis: The Distinctive Features and Their Correlates*. Cambridge: The MIT Press.
- Jakobson. R. (1962). Why "mama" and "papa"? In *Selected Writings*. Vol. I. The Hague : Mouton.
- Lanigan, Richard L. (1991, October 31 - November 3.). *Roman Jakobson's Semiotic Theory of Communication* [Oral presentation]. 77th Annual Meeting of the Speech Communication Association Atlanta, GA, USA. <https://eric.ed.gov/?id=ED355570>.

Mevlânâ (2007). *Mesnevî-i Ma'nevî*. (A. Karaismailoğlu ve D.Örs, Çev.). Ankara: Akçağ.
Saussure F. de (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual.